

ACTIVITIES OF RULERS IN TEMURIYZADA IN LIBRARIES

Imamov Ulugbek

4th year student of SamSU

imomovulugbek59@gmail.com

Murodov Xindolmirzo

4th year student of SamSU

murodovxindolmirzo@gmail.com

Annotation: A library, translated from Arabic into Persian, means a place where books are kept. Libraries are one of the few scientific institutions that have a collection of newspapers, magazines, books, video and audio recordings. The library is a cultural stronghold that provides regular access to printed and manuscript works, as well as the regular storage, collection and delivery of printed works to readers. This article describes the world-famous libraries built by the Timurids under their patronage.

Keywords: Library, Library, Culture, Plato, Aristotle, Observatory, Pergamum Manuscripts, Zij, Koragon, Astrologer, Painter, Calligrapher, Tarroh, Sahnof, Tazhib, Tajlid

TEMURIYZODA HUKMDORLARNING KUTUBXONALARDA OLIB BORGAN FAOLIYATLARI

Imomov Ulug‘bek

SamDU 4-kurs talabasi

imomovulugbek59@gmail.com

Murodov Xindolmirzo

SamDU 4-kurs talabasi

murodovxindolmirzo@gmail.com

Annotatsiya: Kutubxona – arabiy forsiy tildan tarjima qilinganda kitoblar saqlanadigan dargoh degan ma‘noni bildiradi. Kutubxonalar asosan gazeta, jurnal, kitoblar jamlanmasi, video va audio yozuvlar kolleksiyasini o‘zida mujassam etgan noyob ilm maskanlaridan biridir. Kutubxona bosma va qo‘lyozma asarlardan umumiy foydalanish imkoniyatini beruvchi, muntazam ravishda bosma asarlarni saqlash, to‘plash, kitobxonlarga yetkazib berish bilan shug‘ullanadigan madaniyat qo‘rg‘onidir. Ushbu maqolada Temuriy hukmdorlar tomonidan bunyod qilingan va ularning homiyligi negizida dunyoga dong taratgan kutubxonalar to‘g‘risida bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: Kutubxona, Nigorxona, Madaniyat, Platon, Aristotel, Observatoriya, Pergam qoʻlyozmalari, Zij, Koʻragon, Munajjim, Naqqosh, Xattot, Tarroh, Sahhof, Tazhib, Tajlid.

Kirish:

Buyuk sohibqironning har ikki xazinasidan biri kutubxonasi hisoblangan. «Jamiyatda yuksak maʼnaviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy anʼanalarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqlol gʻoyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir», - deyiladi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Maʼnaviyat-maʼrifat» jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini» oshirish toʻgʻrisida»gi Farmonida¹.

Darhaqiqat, bu vazifalarni bajarish uchun kutubxonalarsiz hech ish qilib boʻlmaydi. Oʻrta Osiyo xalqining fan va madaniyati bir yarim asr davomida moʻgʻil istilochilari tomonidan vayron qilingan. Keyinchalik tiklanish davrida mahalliy hukmdorlar orasida sulolaviy kutubxonalar tashkil topgan, kitob xazinasini toʻplash anʼanaga aylangan. Ayniqsa, kutubxonachilik ishi rivojlanishiga Amir Temur va temuriylar hokimiyati yillarida katta eʼtibor berilgan. Buyuk sohibqiron davrida Samarqand shahridan kitob olib chiqish man etilgan, kitoblar tengsiz boʻylik sifatida qoʻriqlangan².

Asosiy qism

Amir Temur (1336-1405) avval vatani Shahrisabzda, soʻng mamlakat poytaxti Samarqandda saroy kutubxonasi tashkil qildi. Temurning saroy kutubxonasi uchun butun Movarounnahr boʻylab kitobfurushlardan va shaxsiy kutubxona egalaridan mashhur mualliflarning bejirim bezatilgan kitob nusxalari sotib olindi. Kutubxonada qoʻlyozma koʻchirish, kitoblarni bezatish ishlarini milliy kitob sanʼatining mohir ustalari olib borganlar. Samarqandda arab, fors, turk, sanskrit, yunon, lotin, arman tilidagi koʻplab bebaho qoʻlyozmalar Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Armaniston kabi davlatlardan, Istanbul, Bruss, Isfaxon, Hamadon, Sheroz, Bagʻdod, Basra, Damashq kabi qadimiy madaniyat oʻchogʻi boʻlgan shaharlardan olib kelingan edi³.

Olimlarning taxminicha, Temur Samarqandga XV asrning birinchi choragida aynan Basradan Kufiy xati bilan koʻchirilgan Qurʼoni Karimning nusxasini olib kelgan. Amir Temur kutubxonasidan faqat saroy vakillarigina emas, balki muayyan guruhdagi

¹ Бойтуллаев Р. Бебаҳо хазина (Амир Темур кутубхонаси ҳақида) // Тошкент оқшоми.-1996.-18 окт.

² Туробов М. Темурийлар даврида кутубхоначилик // Мулоқот.- 2001.-№ 6.-Б.33-34. Абдурахим ўгли Каримжон. Соҳибқирон кутубхонаси // Халқ сўзи.-1996.-5 янв. Бойтуллаев Р. Бебаҳо хазина: (Амир Темур кутубхонаси ҳақида) // Тошкент оқшоми.-1996.-18 окт.

³ Норкулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар.-Урганч. Хоразм нашриёти, 1996.-125 б.

kitobxonlar ham foydalanganlar. Kutubxonadagi kitoblar fan sohalari bo'yicha ro'yxatga olinib, sandiqlarda saqlangan. Bu tartib kitoblarni hisobga olish uchun emas, balki foydalanish oson bo'lishi uchun ham o'rnatilgan. Temurdan so'ng uning noyob kutubxonasi nabirasi Ulug'bekka (1394-1449) meros bo'lib qolgan. Temur o'z hayotining ko'p qismini harbiy yurishlarda o'tkazadi, bunday yurishlarning ba'zilarida Ulug'bek ham qatnashadi. Safar vaqtida har narsani bilib olishga qiziquvchi yosh Ulug'bek o'ziga xos ko'chma «kutubxona»dan foydalangan⁴.

Bu jonli kutubxona bo'lib, unda tarixchilar, shoirlar, olimlar yig'ilishib, suhbat qilishar edi. Ulug'bekning otasi Shohrux Hirot hukmdori edi. Ulug'bek otasi huzuriga kelib bu erda haqiqiy kutubxona bilan tanishadi va kitobga bo'lgan qiziqishi yanada oshadi. Ulug'bek o'n etti yoshida (1411-yil) bobosining dabdabali poytaxtiga voris hokim bo'ldi. Ulug'bek davrida O'rta Osiyo kutubxonachilik ishi yanada rivojlandi. Ayniqsa, Ulug'bek topshirig'i bilan 1428-1429 yillarda Samarqanddagi observatoriya qoshida tashkil etilgan kutubxona eng boy kitob fondiga ega bo'lgan⁵.

Taxmin qilishlaricha, Ulug'bek yig'gan kitoblar xazinasini Pergam qo'lyozmalaridan boshlangan, Temur Pergam shahrini bosib olganda qo'lyozmalarni ham karvon bilan Samarqandga olib kelgan. Kutubxona Ulug'bek davrida betinim boyib borgan. U juda bilimli bo'lib, o'z kutubxonasida soatlab o'tirib mutolaa qilar edi. Kutubxonada Platon, Gippokrat, Ptolomey, Aristotel asarlari to'plangan va yaxshi saqlangan edi. Bulardan tashqari, bu yerda vatandoshlarimiz buyuk olim Muhammad ibn Muso Xorazmiyning algebraga doir mashhur risolasi, Abu Rayxon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» va «Astronomiya kaliti» nomli asarlari, Al-Battoniyning astronomik jadvallari; Abu Ali ibn Sinoning «Tib qonunlari» risolasi bo'lgan. Ulug'bek yulduzlar to'g'risidagi fan tarixini shu qadar o'rganib chiqdiki, natijada o'zi ham shu sohada ilmiy ishlar qilib, kitoblar yoza boshladi. Ko'p yillik samarali mehnati natijasida «Ziji jadidi Ko'ragoniy», «Ulug'bek ziji» dunyoga keldi. 1018 ta yulduzning holatini ko'rsatib beruvchi mazkur asar uzoq yillar davomida eng aniq va mukammal asar bo'lib qoldi. Kitobda jadvallardan tashqari, katta muqaddima ham bo'lib, unda astronomik kuzatishlar metodikasi berilgan. Shuning uchun Ulug'bek fan tarixiga buyuk astronom sifatida kirgan. U taxtga o'tirgan dastlabki yillardayoq o'z atrofiga olimlarni to'pladi. Shulardan biri munajjim donishmand Qozizoda Rumi bo'lib, Ulug'bek uni ustozim deb bilgan. Ulug'bek serzavq sulton bo'lib, musiqa va tarixga ham qiziqardi. U

⁴ Аминов М. Китоб //Узбекистан Миллий энциклопедияси. 4 жилд. Зебуннисо Конирил. /Тахрир хайъати: М Аминов, Т Даминов, Т. Долимов ва бошқ.. -Т.: Узбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2002. -Б. 616-617.

⁵ Махмудов М. Қироатхоналар тарихидан: (Х асрдан hozirgi давргача Ўрта Осиёда бўлган қироатхоналар ҳақида) // Ислон нури.-1995.-№ 7.- Б. 4. Йўлдошев Э. Ҳазиналар маскани: (Кутубхоналар ва китоблар ҳақида). // Мулоқот.-2001.-№ 6.-Б. 29-30.

kutubxonasining mudiri vazifasiga shogirdi Ali Qushchini tayinlagan. 1449-yilda halok bo'lgan Ulug'bek kitoblar xazinasining bundan keyingi qismati ham Ali Qushchi bilan bog'liq bo'lgan. Ulug'bek o'qib chiqqan kitoblardan o'z asarlari uchun sitata olgan, shuning uchun turli olimlarning asarlari uning kubxonasi boyligi haqida ma'lum bir tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Kutubxonada filologik ishlar ham olib borilar edi, shu yerda Firdavsiyning mashhur «Shohnoma» dostonining mukammal matni tuzilgan bo'lib, mazkur qo'llanmada yigirmata katta ajib miniatyura mavjud. Kutubxona ustaxonasida yana bir durdona masallar majmuasi «Kamila va Dimna» ham ko'chirilgan. Bu kutubxona fondida nodir qo'lyozma asarlar juda ko'p saqlangan. Kutubxona tarixini o'rgangan olimlarning fikri ham, rivoyatlar ham turlicha, lekin ularning hammasi bir fikrda, ya'ni qo'lyozmalar saqlanib qolgan, uni qidirish kerak, degan fikrda yakdildirlar⁶.

Hazrat Alisher Navoiy kitob san'ati tarixida o'ziga xos davrni boshlab berdi. Uning bevosita ko'magi bilan Behzod, Sulton Ali Mashhadiy, Shoh Muzaffar kabi o'nlab kitob san'atida mohir xattotlar etishib chiqdi. Buyuk bobokalonlarimiz kitob yaratish bilan birga ularni avaylab-asrash borasida ham o'rnak ko'rsatganlar⁷. Temuriylardan Shohrux Mirzo, Boysunqur Mirzo va Husayn Boyqaroning kutubxonasi ham adabiy-badiiy, ilmiy kitoblarning xilma-xilligi va soni jihatdan Temurning Samarqanddagi kutubxonasidan qolishmas edi. Shohrux Mirzoning o'g'li Mirzo Boysunqur 1397-yil 16-oktabrda dunyoga kelgan. U zeharli, aqlli, dono bola bo'lgan, o'qish va yozishni juda barvaqt o'rgangan. Bosunqur 17 yoshga to'lganda otasi unga Tus, Mashhad, Abivard, Shumulqon, Habushon, Niso, Mozandaron, Astrobod, Jurjon viloyatlarining hokimligini topshiradi. 1416-yili u otasining vaziri mansabiga ko'tariladi. Yosh bo'lsa ham, u davlat ishlarini mohirlik bilan olib boradi. Otasi safarga ketganida, uning o'rniga noiblik ham qiladi. Birodari Ulug'bek singari Boysunqur ham ilmi va fazilatlar bilan taniladi. Boysunqur Mirzo Hirotda ulkan kutubxona ta'xis etadi⁸.

Unda qirq nafar etuk hunarmand: xushnavis xattot Mavlono Ja'far Tabriziy raisligida kitobat bilan mashg'ul bo'lib, kitobatga lozim bo'lgan varroqlik, sahhoflik, tasvir, tazhib, tajlid, vassolik, zarafshonlik va boshqa nafosat, badiiy san'at ijodi bilan band bo'lganlar. Mavlono Ja'far Tabriziy Boysunqur Mirzo kutubxonasining raisi, nasta'liq xatining ijrochisi, Mir Alining shogirdi edi. Mirzo Boysunqur tashkil etgan kutubxona va nigorxonasida quyidagi naqqosh va xattot, musavvirlar ishlar edi: Mavlono Shams Boysung'uriy xattotlikda Boysunqur Mirzoning ustoz, olti nav yozuvini mukammal

⁶ Охунжонов Э. Туркистонда ўрта аср кутубхоначилици ва библиография ишлари маданияти / ТДМИ.-Т., 1994.-59 б.

⁷ Расулов М. Кутубхона — зиёхона: (Кутубхоналар ҳақида) // Мулоқот.-2001-№ 6.- Б.25-26

⁸ Кормилицин А.И. Рукописные коллекции и библиотеки на территории Узбекистана эпохи средневековья / Ин-т Рукописей им. Х.-С. Сулейманова АН РУз.; ТТИК им. А. Кадири. - Т., 1993. - 62 с.

bilgan etuk xattot⁹.

Xalil Haraviy Boysunqur Mirzo tarbiyasini olganlardan, u chizgan Amir Temur surati bizgacha yetib kelgan. Qavomiddin Sheroziy Shohrux Mirzo zamonning mashhur muhandisi, me'mori va tarrohi edi. O'sha davr tarixnavislarining e'tirofiga ko'ra, shu 40 nafar hunarmand o'z hamdast ham pehhalari bilan har biri zamon ajibasi, davron nodirasi bo'lgan. Boysunqur Mirzo kutubxonasini yirik nafis san'at akademiyasi desa ham bo'ladi. Chunki bu yerda faqat kitob ko'chirish bilan shug'ullanibgina qolmay, nodir qo'lyozmalarning ilmiy tanqidiy matnini tiklab, tasvirli albomlar ham tuzganlar. Boysung'ur boshliq hunar egalari Firdavsiyning «Shohnoma»sini turli qo'lyozma nusxalarini to'plab birinchi bor to'liq va mukammal nusxada ko'chirganlar. Mazkur qo'lyozma Ja'far Tabriziy tomonidan 1425-1430 yillari ko'chirilib, musavvirlar uni yigirmata surat bilan bezab tasvirlaydilar. Boysunqur Mirzo «Shohnoma»ning bu nusxasiga muqaddima yozadi va bu adabiyot tarixida «Boysung'ur muqaddimasi» nomi bilan mashhurdir. Boysunqur Mirzo olti xil yozuvni mukammal bilgan xattot ham bo'lgan. Mashhaddagi onasi sharafiga qurilgan Gavharshodbegim masjididagi yozuvlarni uning o'zi yozgan¹⁰.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Boysunqur Mirzo kutubxonasida yaratilgan o'sha davr tasviriy san'ati durdonalari bo'lmish tasvirli kitoblar so'ngi paytlargacha topilmasdan kelar edi. G'arbiy Yevropa va Sharq san'atshunos olimlarining tadqiqotlari natijasida mazkur qo'lyozmalardan ba'zilarining saqlanayotgan joylari aniqlandi. Ular garchi turli mamlakatlarga tarqalib ketgan bo'lsa ham, kutubxonadagi ba'zi kitoblar bizgacha etib kelgan. Hozirgi kunda Boysunqur kutubxonasida yaratilgan kitoblarning aksari Istanbul va Tehron muzeylarida saqlanmoqda. Qadimgi manbalardan bizga ma'lumki, O'rta Osiyo tarixi, madaniyati, fani va san'ati jahon sivilizatsiyasida salmoqli o'rinni egallagan. Bizning mamlakatimizda madaniy merosga katta e'tibor bilan qaraladi. Kutubxona ma'naviy boyliklarni avloddan avlodga yetkazib beruvchi aloqa vositasi hisoblanadi. O'zbekiston hududida qo'lyozma kitoblardan tashkil topgan kutubxonalar arab bosqinchilaridan ancha oldin mavjud bo'lgan. O'rta Osiyo hududidagi xalqlar qadimdan kutubxonalardan ilm oluvchi ziyo maskani sifatida foydalanib kelganlar, hamda ularning orasidan jahonga mashhur olim-u fuzalolar yetishib chiqqan.

⁹ Гулхов А. Асрлар қаъридан: Жаҳондаги қадимий кутубхоналар ҳақида очерклар.-Т.: Ўзбекистон, 1979.-120 б.

¹⁰ Аминов М. Китоб //Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 4 жилд. Зебуннисо Конирил. /Тахрир хайъати: М Аминов, Т. Даминов, Т. Долимов ва бошқ.-Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2002.-Б. 616-617.

Foydalangan adabiyotlar

1. Аминов М. Китоб //Узбекистон Миллий энциклопедияси. 4 жилд. Зебуннисо Конирил. /Тахрир хайъати: М Аминов, Т. Даминов, Т. Долимов ва бошқ.-Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2002.
2. Кормитсин А.И. Рукописные коллекции и библиотеки на территории Узбекистана эпохи средневековья / Ин-т Рукописей им. Х.-С. Сулейманова АН РУз.; ТТИК им. А. Кадири. - Т., 1993.
3. Гулхов А. Асрлар қаридан: Жаҳондаги қадимий кутубхоналар ҳақида очерклар-Т.: Узбекистан, 1979.
4. Расулов М. Кутубхона — зиёхона: (Кутубхоналар ҳақида) // Мулоқот.-2001-№ 6.
5. Охунжонов Э. Туркистонда ўрта аср кутубхоначилиқ ва библиография ишлари маданияти / ТДМИ.-Т., 1994.
6. Маҳмудов М. Қироатхоналар тарихидан: (X асрдан ҳозирги давргача Ўрта Осиёда бўлган қироатхоналар ҳақида) // Ислон нури.-1995.-№ 7.- Б. 4. Йўлдошев Э. Ҳазиналар маскани: (Кутубхоналар ва китоблар ҳақида). // Мулоқот.-2001.
7. Норқулов Н. Темурийлар даври маданияти тарихидан лавҳалар.-Урганч. Хоразм нашриёти, 1996.
8. Бойтуллаев Р. Бебаҳо хазина (Амир Темур кутубхонаси ҳақида) // Тошкент оқшоми.-1996.
9. Туробов М. Темурийлар даврида кутубхоначилиқ // Мулоқот.- 2001.-№ 6.-Б.33-34. Абдурахим ўгли Каримжон. Соҳибқирон кутубхонаси // Халқ сўзи.-1996.-5 янв. Бойтуллаев Р. Бебаҳо хазина: (Амир Темур кутубхонаси ҳақида) // Тошкент оқшоми.-1996.